

Одеська національна юридична академія
Південноукраїнський центр гендерних проблем

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 19

Одеса
“Юридична література”
2004

нульовою. Це все робилося для того, щоб зробити кредит дешевим і легкодоступним. У нас все робиться навпаки, що посилює кризові явища в економіці.

Податкова система, про реформування якої так багато говорилося, повинна забезпечити формування бюджету головним чином за рахунок податків із громадян, а потім вже — з підприємств. У країнах із розвинутою ринковою економікою бюджет на 70% формується за рахунок податків на доходи, що отримує населення держави. У нас — навпаки. Головним джерелом формування державного бюджету є податки з підприємств.

За деякими розрахунками, стійкі темпи економічного зростання в Україні можуть бути забезпечені, якщо бюджет країни складе приблизно 220 млрд. грн., обсяг ВВП — 693–700 млрд. грн., доходи населення — 400 млрд. грн., вартість основних фондів — 2,3 трлн. грн., а амортизаційні відрахування — 208–210 млрд. грн.

Г. В. Лаврик

ПДПУ ім. В. Г. Короленка

ЗМІСТ І НАПРЯМКИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ТА АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПРОПАГАНДИ В УКРАЇНІ 1920-х РОКІВ

Протягом останнього десятиліття Українська держава буде свої відносини із церквою на основі Конституції України та Закону про свободу совісті та релігійні організації, які проголошують право віруючих громадян на незалежність їх духовного життя від владних і політичних структур. По-справжньому успішним цей процес може бути лише тоді, коли він здійснюватиметься із врахуванням досвіду державно-церковних відносин 20-х років минулого століття, у тому числі і в сфері конституційно-правового забезпечення релігійної та антирелігійної пропаганди.

Уточнення реальних масштабів його розвитку, залежності від соціально-політичних процесів в Україні першого пореволюційного десятиліття видається актуальним з огляду на посилений інтерес сучасних науковців до механізму регулювання державно-церковних відносин [1]. Аналіз їхніх монографій та менших за

обсягом наукових досліджень перекоонує, що в основі об'єктивні оцінки значущості політико-правового регулювання релігійної та антирелігійної пропаганди 1920-х років перебуває ставлення до неї як до здійснюваного державою за допомогою юридичних засобів владного впливу, котрий, знаменуючи собою докорінні зміни попередніх державно-церковних стосунків, формував, головним чином, атеїстичне світобачення і непримиренність до церкви та віруючих.

Для радянської влади, яка з початку свого існування запроваджувала у державну систему “досвід лікування соціального питання комуністичними засобами і з комуністичними цілями” [2, 310], досить “авторитетними” видавалися програмні положення (більш відомі як гасла) РСДРП: “церква відокремлюється від держави”, “школа відокремлюється від церкви”, як, власне, і позиція більшовиків у релігійному питанні.

Варто підкреслити, що орієнтованість останніх на “сповідування бойовничого матеріалізму в його марксистському різновиді”, цілковито замовчувана вже з початку 20-х років радянською наукою, дозволяла тогочасним науковцям, громадським і церковним діячам за кордоном вважати РКП(б) соціальним утворенням з яскраво вираженим “аспектом релігійної секти” [3, 186]. Більшовицький матеріалізм, зауважував один із справжніх будівничих Української церкви і культури А. В. Річинський, був таким же безкомпромісним світоглядом, як і будь-яка релігія, що, обіцяючи спасіння, потребувала для цього “налаштовувати своє життя згідно з її наукою”. Він вимагав “безумовного послуху своїм приписам, а в першу чергу — жадав “чистоти віри”, цебто знищення всякого сліду правдивої віри в людській душі та виконання всіх проявів ідеалістичного виховання” [4, 242] тощо.

Відразу було помічено, що такий матеріалізм “свідомо і щиро” “сповідувало” небагато членів РКП(б), але це були її “вожді”, що при авторитарній побудові партії мало вирішальне значення. “Партійній периферії” та співчуваючим їй прошаркам населення, за спостереженнями Н. С. Тімашевої, явно “імпонувало етичне вчення нової релігії, яке вони спростили до однієї єдиної формули: “все дозволено” [3, 186].

Однак більшовицька влада, не позбавлена “фізичної” можливості

насаджувати свій світогляд “кров’ю і залізом”, руйнуючи при цьому зовнішні прояви “історичних релігій” (те, що її вчення було своєрідною релігією, вона не усвідомлювала), від самого початку свого існування суворо дотримувалася марксистських уявлень про релігію як надбудову над деяким матеріальним базисом. Варто знищити цей базис — майно і засоби прибутків церкви — і церква (релігія) відіме сама собою [5].

Досвід французької революції свідчив, що використання насильницьких засобів боротьби з “релігійними забобонами” лише призводить до “фанатизації мас, а значить, продовжує боротьбу” (з релігією — Л. Г.). Порівняно з цим досвідом “поставлення релігії в можливо невідгідні умови змагання з проповідуванням державою антирелігійним (як здавалося владі) світоглядом” [Цит. за: 2, 187], зведене в ранг політики радянської влади щодо релігії і церкви, обіцяло більш втішні результати. Тому не піддаючи сумніву доцільність виключення з проекту майбутньої конституційної статті (ст. 13) слів “релігія оголошується справою совісті кожного окремого громадянина” і доповнення закріпленої в ній свободи релігійної пропаганди “свободою антирелігійної пропаганди”, П. І. Стучка, котрий з листопада 1917 року до січня 1918 року і з березня до серпня 1918 року очолював Народний комісаріат юстиції РСФРР, висловлювався проти збереження в конституції принципу “свободи совісті у зв’язку із свободою релігійної пропаганди” [6, 22; 7, 252]. У пошуках аргументів на користь своєї позиції щодо невнесення положення такого змісту до основного закону, він звертався до “зрілого” Маркса”, щоб процитувати викладені ним у “Критиці Готської програми” думки з приводу свободи совісті у такий спосіб: “Робітнича партія повинна висловити своє переконання в тому, що буржуазна свобода совісті є не що більше, як терпимість до всіх видів релігійної свободи, робітнича ж партія прагне звільнити совість від будь-якої релігійної відрижки” [Цит за: 6, 22; 7, 252].

Нарком юстиції РСФРР залишав поза увагою вимоги відомих партійних програм про свободу совісті і про визнання релігії приватною справою, як-то сформульовані “революційними соціалістами” тези про необхідність ставлення до відокремлення церкви від держави в Росії, рівно як у Франції та Північній Америці, не інакше як до “невтручання держави в справи совісті народної”, коли кожен мав

перед власною совістю вибирати свою віру і відповідати за її вибір або повну відмову від неї [8, 23]; або навіть “радянська” ідеалізація “відокремлення церкви від держави і повної їх незалежності”, як принципів, спроможних забезпечувати “справжню свободу совісті” (тобто “природне право вірувати і жити за своєю совістю, за своїм розумінням”) та “повну віротерпимість” [9, 27] тощо.

Намагаючись схилити радянських юристів “замислитися над тим, як поєднати деякі статті про відокремлення церкви від держави з повною свободою релігійної пропаганди”, він висловлювався за те, щоб “дійсна свобода совісті”, як політична свобода суто буржуазного характеру, законодавчо “забезпечувалася” “однією свободою анти-релігійної пропаганди та і тільки” [6, 23; 7, 253].

Проте це не призвело до механічного поширення інтересів більшовицької еліти, представленої у даному випадку П. І. Стучкою, на закріплення понять “свободи совісті”, “релігійної пропаганди” та “антирелігійної пропаганди” у Конституції РСФРР 1918 року та Конституції УСРР 1919 року. Стаття 23 Конституції УСРР 1919 року допускала пропаганду релігійних догм і поглядів, тим самим наче прирівнюючи її до антирелігійної пропаганди. Щоправда, при цьому вона передбачала, що право пропаганди релігійних учень повинне мати суто релігійний характер, а право пропаганди анти-релігійних наук не повинне суперечити комуністичному світоглядові. Останнє зауваження обмежувало право ведення пропаганди антирелігійних учень немарксистського напрямку. Заперечення ними “економічного фундаменту” релігійних вірувань визнавалося особливо шкідливим.

Проголошуючи релігію приватною справою віруючих, тобто визнаючи “суб’єктивне право свободи совісті”, владні структури замовчували факт того, що в керівництві більшовицької партії поцінювали таке рішення радше з тактичних міркувань, а не з поваги до нього. Так, восени 1921 року при висвітленні проблеми “ставлення комунізму до віруючої особистості” і церковної політики комунізму взагалі партійні лідери зверталися до твердження про те, що релігія є “приватною справою” з тим, щоб заперечити таку собі “нейтральність комунізму”. “Комунізм непримиренний до жодної релігійності, — говорилося тоді у тезах з антирелігійної пропаганди, — він не є новою релігією, він має своїм завданням перетворення ма-

теріалістичного пролетарського атеїзму в загальне світобачення майбутнього безкласового трудового комуністичного суспільства” [10]. Під цим “історично можливим і необхідним для повного розвитку культури” “атеїстичним суспільством” антирелігійники розуміли таке суспільство, яке не мало трьох ознак релігії: “загально-визнаної віри в бога, установлених обрядів та церкви, як союзу віруючих” [11].

Керівники та активні учасники антирелігійної пропаганди в Україні, як і в Росії, були свідомі того, що забезпечення принципу, якого “не можна знайти в жодній конституції всіх буржуазних країн, а саме — принципу антирелігійної пропаганди”, є не тільки “елементом боротьби за науковий світогляд”, але й серйозним політичним фактором, актуальність якого зростала з переходом країни до мирної господарської роботи і запровадженням непу, “коли буржуазія прагнула в тій чи іншій формі зміцнити і “оживити” релігію” [12, 119]. Угледівши принципові розбіжності між ставленням до релігії і “всякої попівщини” “міщанських соціалістів” та “революційних партій пролетаріату”, вони перебували на боці останніх, насамперед РКП(б), яка проводила планомірний наступ на церкву через більшовиків — керівників республіки, об’єднаних у лавах ЦК КП(б)У.

Центром антирелігійної пропаганди в Україні стала відповідна комісія Політбюро ЦК КП(б)У на чолі з колишнім членом колегії Наркомату внутрішніх справ більшовиком М. І. Серафимовим [13; 14]. Для її діяльності Раднарком УСРР із загальносоюзних коштів, що надавалися на потреби антирелігійної роботи в Україні, із коштів резервного фонду на секретні потреби систематично асигнував значні суми. Місячний кошторис комісії з антирелігійної пропаганди, затверджений на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У 14 червня 1922 року, складав 18 825 000 крб. [15].

Відомо, що особливих зусиль у сприянні поширенню антирелігійної пропаганди вимагала від відділів управління на місцях резолюція Всеукраїнського з’їзду завідуючих губернськими відділами управління і начальників міліції, прийнята 20 жовтня 1921 року [16, 221-222]. Закон по комітети незаможних селян, затверджений ВУЦВК 27 травня 1922 року, залучав Комнезами як “організації державного значення” до найсуворішого нагляду за підозрілими

особами, шпигунами та агентами білогвардійців і жовтоблакитників до нещадної боротьби з розповсюдженням провокації, брехні, національного й релігійного цькування, до термінового затримання винних і передачі їх в руки радянської влади [17, 418] і т. д.

Несприятливі, з точки зору більшовицької влади, результати такого розмаху антирелігійної пропаганди викликали нагальну потребу боротьби з адміністративними формами антирелігійної роботи. “Після періоду активної, часто поза потрібними межами антирелігійної пропаганди у 1922 році, яка супроводжувалася демонстраціями, закриттям церков у селах, у 1923 році наша антирелігійна пропаганда під впливом директив центру була введена у норми,” — визнавали наступного 1924 року на “Всеукраїнській нараді Агітпропу” автори тез про чергові завдання агітроботи на селі. Водночас вони скаржилися на те, що “на місцях — стосовно села — це було сприйнято як припинення будь-якої антирелігійної пропаганди” [18, 79].

З появою постанови XIII з’їзду ВКП(б) “Про роботу на селі” (травень 1924 року), де йшлося про припинення ведення антирелігійної пропаганди “методами адміністрування”, в Україні, за свідченням одного з керівників антирелігійної роботи В. Ліванова, з’явився потік керівних директив із “вказівками на те, чого не потрібно робити: не адмініструвати, не влаштовувати галасу, не дратувати віруючих, не давати приводу до організації релігійних груп на противагу безбожним організаціям тощо” [19, 41].

Детальніший перелік цих “неприпустимих явищ” уміщував циркулярний лист Антирелігійної комісії Політбюро ЦК КП(б)У від 2 січня 1925 року, надісланий на місця з позначкою “цілком таємно”. Тут при запровадженні в життя положень про відокремлення церкви від держави, як відзначалося на початку документа, простежувалася “не завжди витримана лінія з допущенням, почасти, надто вільного адміністративного тлумачення всупереч закону і доцільності” [20]. Утім, на завершення огляду законодавчого забезпечення порядку закриття молитовних приміщень, вилучення з них предметів культового призначення, передачі церковних будівель у користування віруючим та ін. Укладачі вищевказаного листа настійно рекомендували керівникам місцевих органів влади не відволікатися від другої мети практичної роботи по відокремленню цер-

кви від держави, а саме “попередження можливості використовувати релігію і церкву в інтересах збереження класового ладу”, що вимагає “не втрачати пильність (у значенні стеження за тим, щоб церква й релігійні громади не перетворили релігію у зброю контрреволюції)” [21].

Перший Адміністративний кодекс УСРР, затверджений ВУЦВК 12 жовтня 1927 року і введений у дію з 1 лютого 1928 року, у розділі X під назвою “Правила про культи” у 27 статтях [ст. ст. 350-376] зібрав чинне законодавство про культи, вносячи до нього деякі поправки, а значить, усуваючи дублювання ряду його норм. У першій главі розділу X було відтворено зміст декрету “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви”. Далі йшлося про правове положення релігійних об’єднань, порядок їх утворення, діяльності, зняття з реєстрації, а також матеріальних гарантій для здійснення свободи віросповідання [22, 1242-1247]. Тому вміщений у додатку до арт. 3 постанови ВУЦВК від 12 жовтня 1927 року перелік 56 декретів і постанов, що втратили силу з наданням чинності Адміністративному кодексові УСРР, розпочинався декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України “Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви” від 22 січня 1919 року [22, 1263-1264; 23, 382-384].

В умовах суворого порядку і міцної влади диктатури пролетаріату, яка діяла на принципових основах, викладених в Основному законі пролетарської держави — в Радянській Конституції, право релігійної пропаганди та право антирелігійної пропаганди здебільшого сприймалися як сукупність правил поведінки або норм, спроможних прислужитися тогочасній релігійній політиці держави, визначенню нею умов функціонування релігійно-церковних інститутів.

Література:

1. Див.: Силантьев В. И. Большевики и православная церковь на Украине в 20-е гг. — Харьков: Харьковский государственный политехнический ун-т, 1998; Овчаренко В. П. Формування політико-правових засад діяльності релігійних організацій в радянській Україні в 1920-х рр. // Збірник наукових праць Харківського державного педагогічного університету. — Харків, 1999. — Вип. 2. — (Серія “Історія та географія”) та ін.

2. Алексеев Н. Н. На путях к будущей России (советский строй и его политические возможности) // Алексеев Н. Н. Русский народ и государство. — М.: Аграф, 1998. — С. 282–371.
3. Тимашева Н. С. Государство и церковь // Право Советской России: Сборник статей. — Прага: Из-во “Пламя” в Праге под общим руководством профессора Е. А. Ляцкого, 1925. — Вып. I. — С. 186–197.
4. Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / Упоряд. А. Колодний, О. Саган. — Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. — 448 с.
5. Див.: Лаврик Г. В. Політика Радянської держави щодо Православної Церкви в Україні (1917 — 1923 рр.): історико-економічний аспект: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький державний університет. — Запоріжжя, 1996. — 211 с.
6. Стучка П. Конституция гражданской войны // Стучка П. 13 лет борьбы за революционно-марксистскую теорию права. Сборник статей 1917-1930. — М.: Госиздат, 1931. — С. 20-24.
7. Стучка П. И. Конституция гражданской войны // Стучка П. И. Избранные произведения по марксистско-ленинской теории права. — Рига: Латвийское государственное издательство, 1964. — С. 250-256.
8. Свэн (Кремлев И. Л.) Свобода совести и отделение церкви от государства? — М.: Из-во “Революционный социализм”, 1918. — 38 с.
9. Зимин А. Церковь и государство. — Усолье: Из-ние Усольского Отдела Народного просвещения. Советская типография, 1918. — 29 с.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). — Ф. I. — Оп. 20. — Спр. 749. — Арк. 100)
11. Там само.
12. Всеукраинский съезд деятелей юстиции 19–23 января 1922 г. Стенографический отчет. — Харьков: Издание НКЮ УССР, 1922. — 134 с.
13. ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 1453 — Арк. 109;
14. Центральний державний архів вищих органів влади і органів державного управління. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 1757. — Арк. 100.
15. Там само. — Оп. 6. — Спр. 30. — Арк. 9-10 зв., 40, 76.
16. Действия и распоряжения Советской власти по отделению церкви от государства // Антирелигиозная пропаганда. Сборник материалов. — Харьков: Изд. Ц. К. Р. К. П. У, — 1922. — С. 221-222.
17. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. — Харьков, 1922. — № 25. — Ст. 287. — С. 418.
18. Очередные задачи агитработы на селе (Тезисы). Антирелигиозная пропаганда // Знамя коммунизма. — 1924. — № 4. — С. 78-80.
19. Ливанов В. Антирелигиозная пропаганда на Украине // Антирелигиозник. — 1926. — № 5. — С. 32-47.
20. ЦДАГО України. — Ф. I. — Оп. 20. — Спр. 2006. — Арк. 4.
21. Там само. — Арк. 7зв.
22. Адміністративний кодекс УСРР. Затверджений ВУЦВК 12 жовтня 1927 року // Там само. — Ст. 240. — С. 1217-1264.

23. Адміністративний кодекс УСРР. Текст та поартикульний коментар / За ред. С. Канарського та Ю. Мазуренка; З передмовою Народного Комісара Внутрішніх Справ УСРР В. Балицького. — Харків: Вид. НКЮ УСРР, 1929. — 384 с.

Я. Й. Потеряйко
ОДЕКУ

НІЧ НАД УКРАЇНОЮ (до 70-річчя сталінського голодомору)

Однією з найтрагічніших сторінок в історії України був голод 1932–1933 рр. На сьогодні уже є чимало публікацій дослідників, які вивчають цю проблему [1]. І все ж враховуючи, що жахлива тема голодомору в Україні в 1932–1933 роках понад півстоліття замовчувалася у вітчизняній історіографії, її висвітлення ще далеко не вичерпане. Тим більше, що лише недавно були відкриті архіви, які криють у собі правду про драматичні події сталінського голодомору.

Нині не є секретом, що вже взимку 1931–1932 рр. в українському селі склалося скрутне становище з продовольством. Навесні в сільських районах розпочався справжній голод. Подальша деградація сільськогосподарського виробництва протягом 1932 року зумовила істотне скорочення обсягу державних заготівель. Слід мати на увазі й той факт, що восени 1931 року в Україні був недосів близько 2 млн. гектарів і 1 млн. гектарів зернових загинуло в результаті морозів взимку 1931–1932 років, що призвело до зменшення валового збору зерна на 21 млн. пудів [2]. До того ж весною 1932 року у багатьох районах республіки засіяли лише 48, 50, 70, 74% землі, що планувалася під ярові. Господарств, які засіяли 100% ярових було небагато. Крім того значна частина зерна загинула на полі під час збирання врожаю [3]. Про все це було проінформовано Москву. Та сталінський ЦК ВКП(б) не зробив належних висновків із перших тривожних сигналів, а, навпаки, посилив натиск на Компартію України та уряд республіки, вимагаючи виконати спущений план хлібозаготівель.

Генеральний секретар ЦК КП(б)У Станіслав Косіор і голова Раднаркому України Влас Чубар не змогли протистояти сталінському

ЗМІСТ

С. В. Ківалов

Регіональні особливості державної політики в галузі освіти
(аналіз досвіду Одеської області) 3

Л. І. Кормич

Паритетна демократія як чинник сучасного
демократичного розвитку 12

А. Й. Француз

Нормативно-правові основи функціонування громадських
організацій в політичній системі України 17

В. Д. Фролов

Деякі питання про форми та порядок здійснення
правосуб'єктності (правочиноздатності) юридичними
особами 29

Б. А. Кормич

Предмет та метод інформаційного права 38

М. А. Польовий

Характерні риси структури нейромережевої моделі
гуманітарного пізнання 49

А. В. Пехник

Соціальна сфера суспільства як об'єкт управління
соціальної держави 54

О. М. Шерман

Довготривалі інформаційні продукти і їх роль
в формуванні політичних стереотипів 59

С. О. Кузнецов

Протидія морському разбою в античну епоху
(Понт Евксинський — III ст. до н. е.) 69

А. І. Кормич

Вищі органи виконавчої влади в європейських моделях
державного управління 75

В. В. Аніщук, Н. В. Аніщук

Гендерна політика Організації Чорноморського
економічного співробітництва (ОЧЕС) 81

Т. В. Розова, В. Ю. Барков	
Громадянське суспільство в Україні: наближення до реального	88
Є. Р. Борінштейн	
Соціалізація молоді та її роль як суб'єкта соціокультурної трансформації	98
А. В. Ніжельська	
Перші теорії громадянського суспільства у європейській політичній думці	109
О. Ю. Хорошилов	
Націоналізм як засіб соціальної інтеграції: еволюція та перспективи	118
Е. В. Мамонтова	
Проблема білінгвізму в Україні: регіонально-політичний аспект	124
Д. В. Яковлев	
Мас-медіа та держава: кордони свободи слова	132
І. М. Стулова	
Політичний режим і економічний розвиток держави. Економічна політика: сутність, цілі й інструменти	135
В. В. Гаверський	
Про деякі проблеми розвитку економіки України	142
Г. В. Лаврик	
Зміст і напрямки правового регулювання релігійної та антирелігійної пропаганди в Україні 1920-х років	147
Я. Й. Потеряйко	
Ніч над Україною (до 70-річчя сталінського голодомору)	155
Л. В. Петришина	
Перший всеукраїнський жіночий з'їзд (1917) в контексті історії формування української державності	165
С. В. Довгий	
Про категоріальні засади аналізу інституалізації влади ...	172
Н. В. Мамченко	
Проблеми легітимації державно-правової системи в Україні: морально-нравственні аспекти	180

А. Г. Задорожна	
Економічне співробітництво України з країнами Центральної та Східної Європи в 90-х роках: проблеми та перспективи	187
Н. М. Геращенко	
Проблема утопії: історіографічний аналіз	194
Л. М. Титаренко	
Соціально-психологічні особливості громадської думки за умов трансформації українського суспільства	202
Т. А. Брея	
Деякі питання організації діяльності Кабінету Міністрів України у світлі здійснення сучасних політико-правових реформ в Україні	208
В. В. Голоперов	
Еволюція британського лейборизму: "ліберальна революція" на зламі століть	215
Н. М. Єфтені	
Специфіка процесу політичної соціалізації в умовах соціальних змін	222
Л. В. Ємельянова	
Класифікація засобів забезпечення зобов'язань, що існували у Стародавньому Римі	229
Н. В. Сугацька	
Специфічні особливості подій Холокосту на Півдні України (за матеріалами Миколаївської області)	237
О. В. Мусатова	
Роль уповноваженого з прав людини у механізмі гарантій та захисту прав і свобод людини на шляху до демократичної держави	244
О. В. Муконін	
Теоретичні концепції визначення правової відповідальності	249
З. С. Гладун	
Державна політика охорони здоров'я: організаційно- правові проблеми становлення	256

О. О. Баранов	
До питання обґрунтування соціальної значущості проблеми кримінальної відповідальності юридичних осіб . . .	267
А. І. Сушко	
Соціальна стабільність в контексті суспільних трансформацій	274
Бехруз Хашматула	
Концепція джерел ісламського права та проблема їх класифікації	278
Ю. В. Узун	
Іслам та громадянське суспільство: втілення інтерпретованої ідеї	287
С. Є. Кальян	
Формування українського законодавства із захисту прав єврейської національної меншини	294
В. Б. Кузьменко	
Німецька меншина Української СРР в умовах соціально-економічних перетворень на селі наприкінці 20-х — на початку 30-х рр. ХХ ст.	302
В. В. Недбай	
Цифрова нерівність: причини і шляхи подолання	313
Л. А. Ольховик	
Правовий статус дитини	320
С. В. Черкасов	
Кримінальна політика та проблеми альтернативних покарань	328
В. П. Ожерельєв	
Питання становлення природничо-індустріального типу цивілізації	334
А. В. Дирун	
Врахування співвідношення соціально-політичних сил у врегулюванні етнополітичних конфліктів (на прикладі Придністровського регіону)	343
Т. Ю. Грозіцька	
Питання політичної стабільності в сучасних теоріях демократії	349

Д. В. Ягунов	
Приватизація в'язничної системи: англо-американський досвід	355
О. Ю. Колтунов	
Концептуальні основи технології політичної коректності	361
О. О. Голубцова	
Інститут третіх осіб в цивільному процесі України (порівняльно-правовий і історичний аспекти)	370
В. П. Плавич	
Теоретико-методологічні та філософсько-правові проблеми сучасного праворозуміння	377
М. В. Кравчук	
Правові основи формування армії УНР (історико-правовий аспект)	385
С. С. Біленко	
Про деякі особливості інституціонального механізму політичного лідерства в Україні	395
М. А. Лєгеца	
Політична етика: реальність чи утопія?	404
М. М. Лєгеца	
Політична участь і демократія: основні підходи	413
В. Т. Білоус, В. В. Коваленко, А. В. Приходько	
Механізм запровадження в Україні кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом	422

РЕЦЕНЗІЇ

О. В. Скрипнюк	
Актуальне дослідження проблем національного державотворення періоду Центральної ради	437
О. Ф. Долженков	
Право як регулятор інформаційної безпеки	443